

Sándorék

(Mi van egy zárójelben?)

Ha jól emlékszem – távolról sem bizonyos, hisz legalább 40 éve annak, hogy olvastam első köteteit – Marcel Proust-nak egy darab sajról „jut eszébe” a modern világirodalom talán leghosszabb reménye, *Az eltűnt idő nyomában*. Az én darab sajtomat ezúttal Rakos Miklós kollégám lebilincselő Jascha Heifetz-tanulmánya szervírozza (ZENEKAR, 2002. február). Egy krónikás precizitásával tudatja, 1934. március 18-án Sándor Árpád kísért zongorán Heifetzet a Vigadóban. Kiegészítő információként, zárójelben közli: „(S. Árpád, Sándor Frigyes és S. Renée testvére, 1933-ban az USA-ba költözött)”. E névsorolvasás igencsak helyénvaló, hiszen a három jeles muzsikusközül mára csupán Frici bácsi emlékét őrzi a memóriánk.

Muzsikusközül voltak, vannak, bizonyára lesznek is zenekultúránkban. Ilyen a Bántai – azelőtt Butz, Putz –, a Berkes, az Ittész család, a Vajda-Kincses család, és sorolhatnám... Három testvér – ez már ritkaságnak számít, meglehetősen unikum. Talán érdemes kissé körülnézni házuk táján, bár nem mindőknek volt zenekari kötődése.

Árpád

1896-ban születvén ő volt a testvérek korlátnöke. Zongoristának tanult a Zeneakadémián, de nem kívánt szólistaként tündökölni. A világ legmegbecsültebb zongorakísérőinek egyike lesz belőle majd (erre még visszatérek). 1917-ben Szimfónia címen zenei folyóiratot alapított-szerkesztett. Lapja mindössze egy évet élt meg, ám itt adta közre Bartók Béla arab népzene gyűjtését s minden számában publikált Molnár Antal. Hozzáértő a fölöttébb lelkes kritikát közölte a folyóirat A fából faragott királyfi operaházi ősbemutatójáról. Mivel csupán egyetlen év adatott neki, A kékszakállú herceg vára 1918-as diadaláról már nem számolhatott be.

Tán két-háromszor Rozgonyi Ágnes hegedűművész fellépéseinek működött zongorakísérői minőségben a Tanácsköztársaság idején. (A hegedűs a Somogyi László nevelte kiváló karmester, Erős Péter édesanyja lesz majd, ki sok hányattatás után a kaliforniai San Diego zenekarának vezető

karnagyja lett, remélem jelenidőben is az.) E rövid időben rábízták az ifjúmunkások zenei pallérozását. Nem kifejezetten politikai munka, semmiképp nem véres tevékenység. Hadd emlékeztessék csupán arra, hogy Bartók Béla nyomtatott nyilatkozatban mennyire fontosnak tartotta a zeneileg pallérozatlan szegény sorsú fiatalok felkarolását. Sándor Árpádot eme hazafiatlan bűncselekményért iszonyúan összeverték 1919 őszén a britanniások. Fiatalabb olvasóknak: A Britannia – ma Béke-Radisson – Hotel volt 1919 őszétől a különítményesek, verő- és gyilkoló urak főhadiszállása (van-e vajh a Terror Házában nyomuk egy zsebkendőnyi is?)

Sándor Árpád másnap csomagolt és meg sem állt Berlinig. Itt roppant becsben tartották zongorakísérőként a kor legnagyobb énekesi. Ráérő idejében zenekritikusa a Berliner Tageblatt című tekintélyes napilapnak. Igaz, nem az első számú ítéző, mert ezt a posztot egy korszakos jelentőségű zenetudós, Alfred Einstein töltötte be, unokaöccse a relativitáselmélet Einsteinjének.

Zongorakísérő. Ez önálló előadó-művészeti műfaj volt valaha nálunk is. Énekes, hangszeres világnagyságok sora jött abban a biztos és megalapozott hitben Budapestre, hogy megfelelő zongorapartner várja, Herz Ottó, Schwalb Miklós, vagy éppen Kósa György, utóbbi ritka szólóestékekkel, sűrű kísérői feladatokkal. Mára inkább csak utóvédjei vannak e szakmának, az utolsó par excellence zongorakísérő Hajdú István volt, 1956-tól emigráns.

Hitler elől New Yorkig futott 1933-ban Sándor Árpád. Híre alighanem egy korábbi hajóval érkezett az Atlanti Óceán túlsó partjára, mert Heifetz, egyike a világ öt legnagyobb és legünnepeltebb hegedűvirtuózainak quasi másnap partnerévé fogadta. Rádióink majd' egy éven át sugározta valamennyi hangfelvételt s számtalanszor olvasta be a bemondó „zongorán kísér Sándor Árpád”. Megint csak a fiatalabbak kedvéért írom, a lemezkészítés első 50 évében egy eltévedt hang vagy frázis javítására technikailag nem volt lehetőség. A vágás-montírozás későbbi fejlemény, ha bármi hiba esett, újra be kellett játszani azt a maximum 5 percnyi zenét, ami egy nor-

mál lemez oldalra ráfért. Heifetznek nem volt szokása hibázni s bizonyosan nem vállalt túlorát pancser zongorista kedvéért. Hogy ki mindenkivel muzsikált Sándor Árpád Amerikában, nem tudhatom. Csak annyit: öt választotta Lilly Pons, aki olyan sztár volt a szopránok között, mint utóbb Joan Sutherland.

A 60-as évek elején ismertem meg a gálans öregurat – nekem legalábbis öregúr volt akkor, a hatvanvalahány évével. Ilyennek képzeltem mondjuk egy egykori bécsi gárdatisztet. Munkatársa is lehettem egy délutánra. Kodály Zoltánnal készített egy New York-i magyar rádió számára interjút. Magnetofont persze nem hozott magával az óceánon át, Kodálynak pedig, hiszik-e, vagy sem, az Edison feltalálta fonográf volt a legmodernebb hangrögzítő szerkezete. Én voltam az interjú hangtechnikusa, még inkább hordárja, cipelvén a Semmelweis utcából a Köröndre, gyalog és földalattin a smaragd névre hallgató húszegynéhány kilós magnót, a boldogult NDK eme kiváló termékét. A hangfelvételtől, sajnos, nem jutott vissza másolat Budapestre, ez az interjú nem kerülhetett bele a Kodály írásait tartalmazó, Bónis Ferenc kiváló szerkesztésében megjelent, Visszatekintés III. kötetébe.

Azután láttam még néhányszor itthon. Egészsége hanyatlott, 1972-ben távozott végleg.

Renée

A dinasztia első hölgy tagja (1899–1977) a berlini Musikhochschule-ről épp hazatért Dohnányi tanítványa volt a Zeneakadémián. „Játékát komoly, tiszta zeneiség, harmonikus formaérzék, természetes, briliáns zongorastílus jellemzi” – írta róla Szabolcsi Bence-Tóth Aladár Zenei Lexikonja 1931-ben. E tömör jellemzést mintegy kifejtve adják Tóth Aladár Pesti Naplóbéli elemző kritikái. Tudta róla ezt Otto Klemperer is, ki 1948-as nagy Beethoven-ciklusában Sándor Renée-t választotta a Hármasszertény pianistájául. Történetesen hallottam is ezt a nemes produkciót. Szólóznia talán, ha egyszer, ritkán hallható Mozart-művekkel, az én időmben leginkább a Tátrai-vonósnyeggyessel kamarázott. A 20-

as években meg sokat hívták Hollandiába és Németországba is.

A háború alatt más lehetősége nem lévén, a Goldmark Károly Zeneiskolában tanított, majdani zeneakadémiai professzorok sokaságával (megérdemelne egy emléktáblát a VI. kerületi Eötvös utca 31, ahol az intézmény működött egészen a német megszállásig). Tanár kollégái: S. Dénes Vera, Hammerschlag János, Kadosa Pál, Rados Dezső, Sándor Frigyes, Somogyi László, Szabolcsi Bence, Ungár Imre (a névsor nem teljes!) Tanított a Szakiskolában s a Zeneművészeti Főiskolán is. Lelkileg soha nem heverte ki, hogy tehetségnek indult zongorista lánya, Barta Judit elhagyta s meg sem állt a salzburgi Mozarteumig. Hogy a következő Sándor-generáció e tagja él-e, hal-e nem tudom. A dinasztia minden esetre folytatódott.

Frigyes

Mondhatni, nyitott könyv, két dátum – 1905–1979 – elegendő, hiszen főműve, a Liszt Ferenc Kamarazenekar máig él. Azt hiszem, mégis, ez a könyv nincs teljesen teleírva. Hisz ki tartja még számon a két háború közötti oratóriumkultúra alapvető intézményét, a Lichtenberg Emil által alapított és vezetett-vezényelt Budapesti Ének- és Zeneegyesületet – népies nevén Bömböldét. Monteverdi Orfeójától vállalták számtalan régi alkotás hazai bemutatóját: Collegium musicum címmel sok élő zenével illusztrált zenetörténeti szemináriumokat tartottak. 1926-tól hét éven át volt inas, vagy segéd Lichtenberg mellett Sándor Frigyes, a friss diplomás hegedűs, a koncertmester székében. A 30-as évek derekán Fraknói Károly alapított Magyar Női Kamarazenekar nevű együttest. A vezetés csakhamar Sándor Frigyes kezébe került. Egyidejűleg irányította az Orvosegyesületek Szövetsége kamarazenekarát. Természetesen amatőrök alkották – miként a Bömbölde tagságának nagy részét is –, de oly korban járunk, amikor az értelmiségnek nem töltötte ki minden percét a pénz utáni futkározás, miközben az iskolázáshoz hozzátartozott valami hangszer kezelésének elsajátítása is. Vasárnaponként kamarázott a falusi körorvos, a patikus, meg a jegyző, vonósnegyest játszott, de legalább négykezesezett zongorán. Nem köztudott, hogy a Nemzeti Filharmonikusok legelső elődjét, a Székesfővárosi Zenekart a Városháza tisztviselői alakították meg.

Vaszy Viktor Kolozsvárt megelőzte, de Budapesten Sándor Frigyes mutatta be Bartók Divertimentóját 1942. február 9-én (minden kézikönyv hibásan datálja 1941-re!) az OMIKE művészközösség zenekarával, a Goldmark teremben. Megismételte egy év múlva. Hazai Bach-bemutatója a *teljes* Kunst der Fuge, 1945. július 1-jén, majd a *teljes* Máté-passió a 70-es években, ez utóbbi már a Liszt Ferenc Kamarazenekar történetének része. Volt affinitása a kortárs zene iránt is. Vezényelte Sára Tibor Tavaszi koncertójának, 1969-ben Szöllősy András III. koncertójának ősbemutatóját. E művet fél Európán végigjárták Liszt Ferencék, nem elhanyagolható indítónyomatékot adván a szerző nemzetközi reputációjához.

Hadd tegyem hozzá, hogy Hegedűmuzsika címen a szépirodalom-szakos Cserépfalvi-kiadó jelentette meg kortárs magyar zeneszerzők Sándor Frigyes szerkesztette pedagógiai antológiáját, a Hegedűmuzsikát, majd a Zeneműkiadó, Járdányi Pál és Szervánszky Endre alkotó közreműködésével, öt-kötetes hegedűiskoláját.

Hanem, főműve valóban a Liszt Ferenc Kamarazenekar. Növendékeiből alakult 1963-ban. (Nem sorolom közéleti-hivatali posztjait). Zeneakadémiai tanítványai álltak össze s kérték fel irányításra. Ez köztudott, az talán kevésbé, hogy tanulmányaik végeztével mind munkát vállaltak a nagyzenekarokban (ÁHZ, Rádió, Opera). Csakhamar kiderült azonban, hogy a kétféle tevékenység nem egyeztethető össze. Megjegyzem: egyetlen zenekarra, az ÁHZ-ra épült, tagságából került ki Tátrai Vilmos Magyar Kamarazenekara nem szűnő intrikák tárgya a zenekar kihagyott tagjai részéről. Dátummal nem tudok szolgálni, de arra emlékszem, hogy Lehel György járta ki mindenféle hatalmasságoknál, hogy Liszt Ferencék önállósulhassanak. A saját érdekei ellen ágált Lehel eredményesen, hiszen Rolla János személyében a Rádiózenekar utánpótlás-hangversenymesteréről mondott le magasabb zenei érdekek képviselésében.

Frici bácsi önálló dinasztia feje volt a zenei Sándor-Kartelen belül. (Nem tudom, mikor s miért lett, minden tiltakozása ellenére mindenki „bácsija” ez a mozgásában, szellemében oly fiatalos művész. A nála mindössze két évvel fiatalabb Ferencsik bizonyára csodálkozott volna, ha Jancsi-bácsinak szólítom). A Goldmark Zeneiskola tanári karában említettem S. Dénes Vera nevét. Akkor még használta, később

nem, a Sándorné rövidítését. Dénes Vera, tüneményes csellistánk (1915–1970) pályáját a Női Kamarazenekarban kezdte, az OMIKE együttesében, igen jó társaságban folytatta. Talán épp pult-társa volt Starker János, hangversenymestere Ajtai Viktor, ki 1946 után a Chicago Symphony-ban töltötte be ugyane posztot. Alapítója volt a Tátrai-vonósnegyesnek, szólócsellistája a Székesfővárosi zenekarnak, majd az ÁHZ-nak, zeneakadémiai tanár 1959-től korai haláláig.

Anna lányuk életkora okán alapítóként nem, csupán 1973-ban ülhetett be csellóznia a Liszt Ferenc Kamarazenekarba.

Elágazások

Az S.-Művek távolabbi tagja Sándor György zongoraművész (1912–), Bartók kedves tanítványa. Tanára meleg hangú ajánlólevelével ment Amerikába. Lemezre játszotta Rachmaninov valamennyi zongoraművét (nem kis teljesítmény!) a nevéhez három Bartók-ősbemutató fűződik 1945-ben New Yorkban eljátszotta a Tánc-szvit zongorás változatát, amelyet még szerzője sem tűzött műsorára soha. 1946. február 8-án, Ormándy Jenő vezényletével, Philadelphiában a 3. zongoraversenyt. Előadta csakhamar Budapesten is, bár a hazai premier Böszörményi-Nagy Béla érdeme. Végül, sok évtized múltán megszólaltatta a zenekari Concerto zongorás formáját. Messze földön híres virtuóz hírében állt. Szeptemberben lesz, vagy lenne, 90-éves.

Végül, a karmester Sándor János (1932–) bő tíz éve Kanadában. Itthoni éveiben a kortárs zene megszállottja a korai Pécsi Balett, majd a Győri Filharmonikusok zeneigazgatója. Megszámlálhatatlanul sok új magyar kompozíciót mutatott be s nem kötelező penzumként, hanem teljes odaadással. Győri munkásságát szociológiai alapozású becses könyv is őrzi az utókornak (Feuer Mária: Kinek kell a modern zene? Zeneműkiadó, Budapest 1970).

Sándorék – valódi magyar muzsikus-dinasztia, mely ide s tova 100 éve ír hangzó zenetörténetet itthon s szerte a világban. Készülhetne róluk vaskos monográfia is, nem csak egy madártávlatból rájuk vetett tekintet – legfeljebb, ha vázlat. Ennyit mondott Rakos Miklós Heifetz-esszéjének előljáróban idézett zárójele.

Breuer János